

مرکز اسناد و خدمات پژوهشی وزارت امور خارجه، گنجینه اسناد سیاسی کشور در طی قرون

گفت و گو: فریبا افکاری

کارشناس ارشد نسخ خطی کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران

کارشناسی میز کنفرانس اسلامی در بخش بین الملل وزارت خارجه، ریاست گروه مطالعات اروپا و آمریکای دفتر مطالعات سیاسی بین الملل، سردبیری مجله سیاست خارجی وزارت خارجه از سال ۷۵-۱۳۷۷ اشاره کرد. همچنین ایشان معاون سفیر ایران در نمایندگی بین المللی وین در سازمان ملل در سالهای ۱۳۷۷-۱۳۸۰ بوده است و از سال ۱۳۸۰ تا کنون نیز مدیر کل مرکز اسناد و خدمات پژوهشی وزارت امور خارجه بوده است.

آقای دکتر نظر آهاری در خلال سالهای ۱۳۷۴ تا کنون به دعوت چندین مؤسسه تحقیقاتی در زمینه مسایل سیاسی و بین المللی مقالاتی را در این حوزه به اجلاس های مختلف ارائه و در آن ها شرکت نموده است که برخی از آنها عبارت است از، دانشگاه لوند (سوئد)، مرکز مطالعات سیاسی (آلمان)، بنیاد سوئیس در شهر دوشنبه (تاجیکستان) و مؤسسه مطالعات بین المللی صلح و امنیت (دانمارک) وی همچنین مقالات خود را نیز در مجلات سیاست خارجی و نیز مجله مطالعات آسیای میانه و قفقاز و بولتن دیدگاه و تحلیل های وزارت خارجه منتشر ساخته است.

ایشان همچنین در خلال برگزاری چندین نمایشگاه فرهنگی و هنری کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه و مرکز اسناد با شور و شوق شرکت جست واز آنها حمایت نمود. وی همچنین از سوی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به عنوان پژوهشگر نمونه وزارت امور خارجه و نیز به عنوان پژوهشگر برگزیده وزارت امور خارجه در سال ۱۳۸۲ انتخاب گردید. از آنجا که ایشان در مقام مدیر کل اسناد و خدمات پژوهشی به فعالیت های علمی و اسناد و نسخ خطی نیز علاقمند می باشند و نیز به جهت آشنایی با فعالیت های علمی

آقای دکتر رضا نظر آهاری متولد ۱۳۴۱ تهران است. وی دیپلم ریاضی فیزیک خود را از دبیرستان کمال تهران اخذ نمود و دانشجوی دانشکده روابط بین الملل وزارت امور خارجه از سال ۱۳۶۴ تا ۱۳۶۸ بوده است و سپس تحصیلات کارشناسی ارشد خود را در حوزه علوم سیاسی در دانشگاه آزاد تهران در سال ۱۳۷۰ به پایان رسانید و پس از پذیرفته شدن در بورسیه دکترای علوم سیاسی وزارت امور خارجه جهت ادامه تحصیل به دانشگاه کنت در انگلستان عزیمت نمود و در رشته دکترای علوم سیاسی از سال ۱۳۷۱-۱۳۷۴ به تحصیل پرداخت. ایشان مسئولیت های فرهنگی و سیاسی بسیاری در طول خدمت خود در وزارت امور خارجه عهده دار بوده است که از جمله می توان به

مجموعه اسنادی که در آرشیو وزارت امور خارجه موجود است، بسیار زیاد است. تنها آرشیو اسناد قدیم بالغ بر پنج میلیون برگ سند و عکس‌های تاریخی آرشیوی متجاوز از صد هزار عکس است که مربوط به وقایع گوناگون است و هم‌چنین شامل معاهداتی که بین ایران و سایر کشورها به امضا رسیده است نیز می‌شود. حدود هفت هزار نقشه در مورد سابقه تاریخی شهرها، راه‌ها و یا وضعیت جغرافیایی و قلمروی مرزهای ایران در طول تاریخ در این مرکز موجود است و هم‌چنین تعدادی نسخ خطی نیز در این آرشیو موجود است که طی سال‌های متمادی به اینجا منتقل شده و مجموعه کم‌نظیری است.

ایران و سایر کشورها به امضا رسیده است نیز می‌شود. حدود هفت هزار نقشه در مورد سابقه تاریخی شهرها، راه‌ها و یا وضعیت جغرافیایی و قلمروی مرزهای ایران در طول تاریخ در این مرکز موجود است و هم‌چنین تعدادی نسخ خطی نیز در این آرشیو موجود است که طی سال‌های متمادی به اینجا منتقل شده و مجموعه کم‌نظیری است.

به طور کلی از زمان شکل‌گیری وزارت خارجه در دوره فتحعلی شاه و به مرور زمان، اهمیت حفظ و نگهداری اسناد برای دولتمردان آشکار شد. شاید بتوان گفت یک‌گام مهم و مؤثر در این راستا، ایجاد ساختمانی برای نگهداری و استفاده از این اسناد در سال ۱۳۸۰ بود تا دسترسی به آنها برای اهل فن به راحتی میسر باشد.

چه مقدار از این اسناد سامان‌دهی شده است؟

از سه سال پیش کار فهرست‌نویسی آنها شروع شده است. از هر سند، اطلاعاتی تهیه شده و در فایل‌های رایانه‌ای ذخیره شده است یک‌گروه بیست نفری مشغول انجام این کار هستند و بعد از سه سال، حدود هفتصد هزار برگ از این اسناد فهرست‌نویسی شده است تا حدود چهار سال دیگر کار فهرست‌نویسی پنج میلیون سند به پایان می‌رسد. بر این اساس جست‌وجوی اسناد برای محققان بسیار آسان می‌شود.

هفتصد هزار برگی که اشاره کردید مربوط به کدام دوره است؟

این تعداد مربوط به قدیمی‌ترین اسناد یعنی ابتدای دوره قاجاریه است. ملاک تحقیق، تاریخ اسناد است و برای تحقق این امر طبیعتاً می‌بایست نرم‌افزاری تعبیه می‌شد که در آن تاریخ قمری و شمسی قابل تبدیل به یکدیگر می‌بود و قابلیت اسکن نیز می‌داشت تا همان‌جا بتوانیم اصل سند را ببینیم. بنابراین هنگامی که محقق به این مرکز مراجعه می‌کند و می‌خواهد در مورد روابط خارجی ایران و یا یک شخصیت تاریخی تحقیق کند، به راحتی می‌تواند از قدیمی‌ترین سند تا آخرین سندی را که وارد بانک اطلاعات این مرکز شده است، جست‌وجو و مشاهده کند ولی برای دستیابی به اطلاعات مابقی اسناد، باید به فهرست‌هایی که در آرشیو موجود است، مراجعه کرد.

فرهنگی مرکز که مجموعه بسیار ارزشمندی از اسناد سیاسی ایران در آن نگهداری می‌شود. به دفتر ایشان واقع در خیابان نیاوران رفتیم. با وجود مشغله بسیاری که داشت ما را برای انجام این گفتگو، صمیمانه پذیرفت و به دفتر ساده‌ای که داشت راهنمایی کرد. و به گفتگو نشستیم.

در ابتدا بفرمایید که مرکز اسناد و خدمات پژوهشی وزارت خارجه چه بخشی از زیر مجموعه وزارت امور خارجه است و عمده فعالیت آن چیست؟ مرکز اسناد و خدمات پژوهشی در کنار دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی و هم‌چنین دانشکده روابط اللمل زیر مجموعه‌های معاونت آموزش و پژوهش وزارت امور خارجه هستند که همه آنها مراکز شناخته‌شده و معتبری در زمینه سیاست خارجی و تاریخ روابط خارجی ایران و جهان هستند. این اداره کل تحت عنوان اداره کل اسناد و خدمات پژوهشی جدیدترین مرکزی است که در حدود چهار سال پیش تشکیل شده است. وظیفه این بخش آن است که به آرشیو و بایگانی را کد و اسناد وزارت امور خارجه حالت کار بردی دهد و آن را به پژوهشگران برای بررسی تاریخ دیپلماسی ایران معرفی کند و علاوه بر آن این اسناد را در دسترس مأمورین و نمایندگان وزارت امور خارجه قرار دهد تا از جهات مختلف حقوقی، سیاسی و مانند آن مورد استفاده قرار دهند.

در واقع شما با دو گروه مخاطب رو در رو هستید، یک گروه خاص که از مجموعه وزارت امور خارجه است و گروه دیگر محققان خارج از وزارتخانه هستند که می‌توانند از خدمات این مرکز استفاده کنند. دقیقاً همین طور است در طول سال‌های یادشده مراجعان زیادی چه از داخل و چه خارج از وزارتخانه از اسناد این مرکز استفاده کرده‌اند. محققان برای بررسی موضوعاتی که مرتبط به دیپلماسی ایران است به این مرکز مراجعه می‌کنند. هم‌چنین در داخل وزارتخانه، هنگامی که به یک سند حقوقی، اقتصادی و سیاسی نیز باشد، به این مرکز مراجعه می‌شود.

مجموعه اسنادی که در آرشیو وزارت امور خارجه موجود است، بسیار زیاد است. تنها آرشیو اسناد قدیم بالغ بر پنج میلیون برگ سند و عکس‌های تاریخی آرشیوی متجاوز از صد هزار عکس است که مربوط به وقایع گوناگون است و هم‌چنین شامل معاهداتی که بین

این فهرست‌ها شامل چه نوع و حجمی از اطلاعات است؟

هنگامی که این پرونده‌ها تشکیل شده، فهرست داشته است. به عنوان نمونه، تعداد زیادی اسناد مربوط به مهاجرت ایرانیان در منطقه قفقاز است که در پرونده‌ای به این نام بایگانی شده و در فهرست پرونده‌های بایگانی نیز نام آن ذکر گردیده است، فهرست‌های قدیمی حاوی اطلاعات اندک و خامی درباره اسناد هستند که خود این امر کار محققان را دشوار می‌کند. از این رو در حال حاضر فهرست نویسی دقیق این اسناد در دست انجام است که بر اساس آن مشخص می‌شود که هر برگ سند مربوط به چه موضوعی است و چه مشخصه‌هایی دارد. به طور کلی فهرست نویسی اسناد از اولویت‌های کار این مرکز است. این کار هزینه‌بر و نیازمند همتی بالاتر از سطح اداره کل است که شخص وزیر امور خارجه از این طرح حمایت کرده‌اند و شخصاً پیگیر موضوع هستند.

قسمت‌های آرشیوی کشور می‌باشند. مجوز به‌کارگیری این افراد از سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی اخذ شده است. سعی شد تا حدالمقدور این افراد جابه‌جا نشوند و به صورت مستمر با ما کار کنند تجربه نشان داده است که افراد در کار بریک موضوع خاص، در برابر اسناد مشابه بهتر عمل خواهند کرد. به هر حال این گروه تا به امروز خوب عمل کرده‌اند و عمدتاً افرادی هستند که سابقه کار در زمینه اسناد را دارند.

با توجه به حجم فراوان مجموعه اسناد و برنامه رایانه‌ای که برای آن تدوین کرده‌اید، چه تدابیری برای آموزش تعداد بیشتری از افراد که توانایی فعالیت در زمینه فهرست‌نویسی و تحقیق در اسناد و نسخ خطی داشته باشند اندیشیده‌اید؟ آیا برنامه و هدفی در این راستا پیش‌بینی شده است؟

به طور کلی وزارت امور خارجه در این راستا در آغاز راه است. از آنجا که بحث اسناد مطرح است، طی چند سال گذشته سعی کردیم کار وسیعی انجام ندهیم تا اگر با اشکالی در حین کار مواجه شدیم، هزینه زیادی متقبل نشویم و ریسک زیادی نکنیم. به طور نمونه در طول سه سال گذشته متوجه شدیم که تعداد نرم‌افزارهایی که امکان جست و جوی اسناد را فراهم می‌کند، محدود است و هر کدام مزایا و معایبی نسبت به دیگری دارد و از جهت فنی جزئیات و دقایقی وجود دارد که شاید در ابتدای کار برای این حجم مناسب نباشد، هم چنین پیش‌بینی کردیم تا اگر در آینده به طور ناگهانی بخواهیم نرم‌افزار را تغییر دهیم، هزینه زیادی متقبل نشویم. لذا در برنامه این مرکز افزایش سرعت کار این نرم‌افزار مطرح است. موضوع دیگر آنکه

گروه بیست نفری که به آن اشاره فرمودید، از چه کسانی تشکیل شده است، آیا این افراد جزو مجموعه وزارت امور خارجه هستند و یا کارشناسان و محققان خارج از سازمان برای این کار در نظر گرفته شده‌اند؟ ترکیب این گروه چگونه است؟

این افراد تخصص و توانایی خواندن اسناد قدیمی و نسخ خطی و درک محتوای آن را در حداقل زمان دارند تا بر اساس آن کلیدواژه‌هایی را طراحی کنند و اطلاعات کافی را استخراج نمایند برای تشکیل این گروه با مراکز اسنادی و آرشیوی کشور تماس گرفتیم تا متخصصانی را به ما معرفی کنند. بنابراین برخی از این اعضا دارای سابقه کار طولانی در مرکز اسناد ملی و یا دیگر

امروزه اگر می بینیم سندی با قدمت ۲۰۰ سال در وزارت امور خارجه موجود است و دارای امضای ناپلئون بناپارت است و یا نامه جورج سوم به دربار قاجار، یا نامه تزار روس و یا سلطان عثمانی در وزارت امور خارجه حفظ شده است باید از کسانی که طی این مدت از این اسناد نگهداری کرده اند، قدردانی کنیم.

کتابخانه صورت می گرفته است و بیشتر جنبه اداری داشته است. به خصوص نسبت به حفظ و نگهداری و سامان دهی اسناد تا این اندازه سرمایه گذاری می شده است. سرویس دهی اسنادی بیشتر در جهت برآوردن نیازهای وزارت امور خارجه بوده است. افرادی که در آن زمان مسئول دبیرخانه و یا آرشیو وزارت امور خارجه بودند سعی کردند این اسناد را حفظ کنند. به طور قطع در گذشته نیز تمهیدات زیادی برای حفاظت از این اسناد صورت گرفته است. امروزه اگر می بینیم سندی با قدمت ۲۰۰ سال در وزارت امور خارجه موجود است و دارای امضای ناپلئون بناپارت است و یا نامه جورج سوم به دربار قاجار، یا نامه تزار روس و یا سلطان عثمانی در وزارت امور خارجه حفظ شده است باید از کسانی که طی این مدت از این اسناد نگهداری کرده اند، قدردانی کنیم. به هر حال از چهار سال پیش و در زمان معاونت آقای صادق خرازی برای حفاظت اسناد ساختمانی جدید که جنب دفتر مطالعات قرار دارد احداث شد و اختصاصاً برای نگهداری و معرفی اسناد تاریخ روابط خارجی تمهیدات ویژه و جدیدی در نظر گرفته شد که می توان گفت اقدامی بسیار ارزشمند و اساسی بود.

اسناد این مرکز متجاوز از ۴۰ میلیون برگ سند است و ارزش پژوهشی دارد. این مرکز در سال ۱۳۷۸ با فاصله کمی هم از نظر زمانی و هم مکانی با کتابخانه تخصصی تاسیس شد. به طور کلی در مدت چند سال اخیر سعی شد تا اسناد مذکور به صورت کاربردی مورد استفاده محققان و پژوهشگران و دیپلمات های کشور قرار گیرد.

در طول این سال ها شاهد استقبال گسترده تر محققان از این مرکز بوده ایم. با توجه به اهدافی که بیان کردید چه اقداماتی برای جذب محققانی که علاقه مند به همکاری با این مرکز هستند، صورت گرفته است. مثلاً اگر محقق به شما مراجعه کند و پیشنهاد تحقیق در زمینه ای خاص را بدهد، آیا شما از آن طرح حمایت یا استقبال می کنید؟

هم زمان با دیگر بخش های اداری کشور ما نیز با طرح IT مواجه شده ایم که قسمتی از آن ایجاد بانک اطلاعات برای کلیه اسناد و نسخ خطی است. در این راستا از سوی بخش های مربوطه وزارت امور خارجه باز دیدهایی صورت گرفته است و به ما وعده داده اند که هم از لحاظ امکانات و در اختیار گذاشتن رایانه، هم از لحاظ در اختیار گذاردن افراد متخصص و نرم افزارهای مدرن این بخش را تجهیز کنند. برنامه طرح IT بسیار جدی است و قرار شده است ظرف یک یا دو سال آینده بانک اطلاعات از مجموعه نسخ تاریخی به اتمام برسد که عملاً در کار این بخش تحول بزرگی ایجاد خواهد کرد.

در واقع طرح IT به موازات اهداف وزارت امور خارجه حرکت کرده است و در خدمت آموزش و تجهیز امکانات برای استفاده بهتر از اسناد است؟

دقیقاً همین طور است، به خصوص در حیطه کاری ما که حوزه پژوهش و آموزش است. IT اهداف کلی دارد ولی وقتی وارد حوزه های کوچک تر آن شویم، برنامه ریزی های دقیقی برای رایانه ای کردن بحث اسنادی صورت گرفته است. کتابخانه تخصصی هم زیر مجموعه این مرکز است. حتی در این باره که این کتابخانه را تبدیل به کتابخانه الکترونیکی کنند، برنامه ریزی های مفصلی در حال انجام است.

پیش از فعالیت مرکز، از چهار سال پیش خدمات رسانی و نوع فعالیت های پژوهشی بر روی اسناد در کدام قسمت وزارت امور خارجه صورت می گرفت و چه گروهی مسئولیت آن را به عهده داشتند؟

وقتی که گفته می شود چهار سال پیش، به این معنا نیست که قبل از آن اصلاً اقدامی صورت نمی گرفته است. وزارت امور خارجه فضایی برای نگهداری این اسناد را کد در نظر گرفته بود و خدمات رسانی نیز در چارچوب قوانین جاری آرشیو یا دبیرخانه و

منتشر کند؟

البته قبل از اینکه اداره کل تاسیس شود قسمت واحد انتشار اسناد وجود داشته است که در مجموع تاکنون حدود صد عنوان کتاب توسط مرکز اسناد منتشر شده است. اکنون در سال تا ۲۵ جلد کتاب به سه شکل منتشر می شود:

شکل اول، انتشار متن و اصل سند است بدون توضیح و تفسیر خاصی درباره آن اسناد. این نوع کار در شرایط فعلی در اولویت برنامه های ما نیست.

شکل دوم، روز شمار تاریخ روابط ایران با دیگران کشورها است. فرض کنید وقایعی یا روابط با کشوری بر اساس تاریخ، جمع آوری شده و معرفی می گردد.

شکل سوم، حالت تحلیلی دارد و بیشتر موضوع مورد نظر ما است. فرض کنید اگر تاریخ روابط با کشور خاصی را بررسی می کنید به طور تحلیلی آن، اسناد مورد بررسی قرار می گیرند و به وسیله اسناد دیگر تحلیل می شوند و مورد بررسی موضوعی قرار می گیرند. مثلاً هرات در تاریخ روابط ما چه جایگاهی دارد و اسناد در این باره چه می گویند و ...

در پاسخ به این سؤال که این مرکز چه اولویت های موضوعی را برای خود قائل است، باید گفت سه موضوع در اولویت قرار دارد. یک موضوع در مورد ایران و همسایگان است. بسیاری از اسناد تحت عنوان ایران و همسایگان طبقه بندی شده است. کشورهای آسیای میانه و قفقاز همسایه ایران هستند و طبیعتاً مناسبات آنها با ایران مهم تر از کشورهایی است که از ایران فاصله زیادتری دارند. نوع و تاریخ مناسبات با این کشورها برای ما و آن کشورها مهم است.

عنوان دوم، ایران و قدرت های بزرگ است. ایران با انگلیس، فرانسه، روسیه و آلمان به دلیل وقایع گوناگون تاریخی و موقعیت سوق الجیشی در رابطه بوده است. هر چند ایران هیچ گاه توسط این کشورها اشغال نشد و یا مستعمره آنها نبود، اما رفت و آمدهای دیپلماتیک هر روز بین ایران و این کشورها جریان داشته است.

عنوان سوم، هم جهان ایرانی است. مثلاً اسنادی که نشان می دهد ایران در کتابخانه، مرکز اسناد و یا در فرهنگ کشوری خاص حضور دارد و این اسناد به لحاظ سابقه تاریخی رابطه ایران با این کشورها در آنجا است. در آسیای میانه، شرق دور و یا در اروپا آثاری از ایران مشاهده می شود که در قالب کتاب ها، نسخ خطی و دیگر اسناد موجود هستند ولی اطلاعی از آنها در دست نیست. پس دسته سوم اسناد، مربوط به آن دسته از اسناد روابط خارجی ایران است که همسایه ایران نیستند و حتی جزو قدرت های بزرگ محسوب نمی شوند، اما به مناسبتی در تاریخ رابطه خارجی ایران محلی از اعراب دارند.

شورایی به نام شورای پروژه های مرکز وجود دارد. این شورا تمام پیشنهادات در زمینه کارهای تحقیقی را بررسی می کند. این طرح ها اگر ویژگی های مورد نظر شورا را داشته باشد، پذیرفته می شود. این ویژگی ها بدین ترتیب هستند:

۱. مربوط به موضوعات اولویت دار مرکز باشد که بعداً راجع به آن توضیح می دهم.

۲. در چارچوب وظایف تعریف شده مرکز باشد. مثلاً مرتبط با موضوعی در رابطه با تاریخ روابط خارجی ایران از قدیمی ترین ایام تا پیروزی انقلاب اسلامی باشد.

۳. بر اساس اطلاعات اسناد این مرکز باشد، یعنی محققى بخواهد قسمت هایی تاریخ روابط خارجی ایران را به وسیله اسناد این مرکز روشن کند. محققان روابط خارجی در مورد موضوعات مختلفی که در تاریخ روابط خارجی ایران صورت گرفته است، اما اطلاعات کافی ندارند و یا اطلاعات کمی دارند اگر سندی از این مرکز به کمک محققان بیاید طبیعتاً در اولویت ماست. به طور متوسط اکنون حدود بیست پروژه تحقیقاتی در سال به این صورت توسط این مرکز به چاپ می رسد.

آیا مرکز نیز موضوعاتی را که دارای اولویت است به محققان پیشنهاد خواهد داد؟

نماینده های ما در خارج از کشور هر سال اولویت هایی به ما پیشنهاد می کنند مثلاً نمایندگی های وزارت امور خارجه در فرانسه، آلمان یا منطقه قفقاز اعلام می کنند که علاقه مندند کارهای تحقیقاتی در زمینه رابطه ایران با این کشورها صورت گیرد. مجموعه این اولویت ها در جلسات شورای پژوهشی مطرح می شود، در حقیقت سومین اولویت مرکز همین پیشنهادات است. این کارها امکان دارد روابط ما را با کشورها وارد ابعاد جدیدی کند.

آیا محققان وزارت خارجه تنها در جهت اهداف سیاسی تعریف شده خود قصد تحقیق و بهره برداری از این اسناد را دارند یا مقاصد پژوهشی، تحقیقی، فرهنگی و اطلاع رسانی عام نیز مطرح است، اصولاً نوع نگرش غالب چگونه است؟

خمیرمایه کار ما اطلاعاتی است که این اسناد به ما می دهد. اگر در جایی ملاحظه کنیم که نقاط مهمی در مورد رابطه ایران با یک کشور وجود دارد و در این اسناد اطلاعاتی وجود دارد که این نقاط تاریک را روشن می کند از آن استفاده می کنیم. به طور طبیعی هر محققى که علاقه مند به تاریخ روابط خارجی ایران است نیز می تواند از این اسناد و اطلاعات تاریخی آنها استفاده کند.

در واقع این موضوع به حوزه ایران شناسی نزدیک است و طبیعتاً

تاکنون وزارت امور خارجه چند جلد کتاب در رابطه با اسناد توانسته

گفت و گو

محققانی که در زمینه ایران‌شناسی فعالیت می‌کنند با استفاده از اسناد این مرکز، اطلاعات زیادی به دست می‌آورند.

همین‌طور است. شاید فرصت بیشتری لازم باشد تا من در مورد رابطه این اداره کل با موضوعات ایران‌شناسی صحبت کنم. ما کارهای مشترک زیادی با یکدیگر انجام داده‌ایم و مناسبات زیادی بین ما وجود دارد.

بیشترین اسناد این مرکز متعلق به کدام دوره تاریخی است؟

مهم‌ترین دوره، قاجاریه است و اسنادی از آن زمان به جا مانده که هم از نظر هنری و هم از نظر سیاسی و تاریخی با ارزش است. سندهایی از این دوره باقی مانده است که شامل نامه‌های پادشاهان اروپایی به شاهان قاجار است و می‌توان این اسناد را از بُعد زیبایی‌شناسی هنری، نوع نقاشی، خط و تزیینات آن و به‌طور کلی نسخه‌شناسی مورد بررسی قرار داد.

این اسناد از لحاظ سیاسی، تاریخی و هنری بسیار ارزشمند هستند و ماسعی می‌کنیم آنها را برای کلیه علاقه‌مندان و عموم مردم معرفی و منتشر کنیم. بسیاری از اسناد مربوط به دوره پهلوی است که از نظر تحقیقی و پژوهشی در حوزه سیاست خارجی قرن اخیر کشورمان حائز اهمیت است. البته اسناد جمهوری اسلامی نیز تا آن میزان که مربوط به وزارت امور خارجه است جایگاه خاص خود را دارد. سالانه حدود چهار کیلومتر سند در وزارت امور خارجه تولید می‌شود که این مقدار سند نیازمند مکان مناسب و سامان‌دهی بهینه است.

یکی دیگر از بخش‌های زیرمجموعه مرکز اسناد و خدمات پژوهشی، کتابخانه تخصصی است. این کتابخانه به غیر از مجموعه کتاب‌های تخصصی حقوقی، سیاسی و فرهنگی دارای بخش نسخ خطی و کتاب‌های چاپ سنگی نیز می‌باشد و از قدیمی‌ترین منابع این کتابخانه محسوب می‌گردد و تاکنون نیز تلاش‌هایی برای اطلاع‌رسانی و عرضه آن انجام شده است. چه برنامه‌هایی در آینده برای تجهیز و گسترش این بخش و کتابخانه تخصصی دارید؟

آرشیو کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه به همان اندازه آرشیو وزارت امور خارجه و مرکز اسنادش نیازمند معرفی است. هر چند کتابخانه به دلیل مراجعه دانشجویان دانشکده تا حدی شناخته شده‌تر است و یک کتابخانه تخصصی به معنای واقعی کلمه است و مجموعه بی‌نظیری شامل آخرین کتبی که در خارج و داخل کشور در زمینه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل منتشر می‌شود را در خود دارد، اما مجموعه نسخ تاریخی ارزشمندی را هم در گنجینه خود دارد که نیازمند معرفی است. به دلیل نمایندگی‌هایی که وزارت امور خارجه در خارج از کشور دارد، دسترسی این کتابخانه به نسخ خطی تاریخی امکان‌پذیر بوده و محققان می‌توانند از این منابع دست اول و

بی‌نظیر استفاده کنند.

به عبارت دیگر این کتابخانه مجموعه بی‌نظیری از نسخ خطی از گذشته را به طرق گوناگون چه به صورت خریداری و چه به صورت اهدا از نمایندگی‌های ایران در خارج از کشور جمع‌آوری نموده است. این نسخ و اسناد به مرور زمان از طریق سفارتخانه‌های ایران به مرکز وزارت خارجه در ایران منتقل شده است که هم از بُعد هنری و هم از بُعد تاریخی و محتوایی ارزش زیادی دارد که با زحمت شخص شما فهرستی که از این نسخ تهیه شده - *إن شاء الله* - تا قبل از پایان امسال به صورت نهایی در اختیار پژوهشگران قرار می‌گیرد. بخش اعظم این نسخ به مناسبت‌های دیگری در آینده به جامعه علمی و پژوهشگر کشورمان معرفی می‌گردد.

به همکاری فعالیت نمایندگی‌های ایران که به نحوی در امر فراهم‌آوری منابع، تهیه و تجهیز کتابخانه دارند، اشاره نمودید. بودجه خرید و سفارش کتب و منابع جدید خارجی که‌گران نیز است، چگونه تامین می‌شود؟

به هر معاونتی در وزارت امور خارجه بودجه‌ای اختصاص یافته است. برای معاونت آموزش و پرورش که جناب آقای معیری مسئولیت آن را بر عهده دارند، نیز بودجه‌ای تعلق می‌گیرد که قسمتی از آن در اختیار نمایندگی‌های ایران قرار می‌گیرد تا برای این کار مصرف شود.

آیا این سفارشات بر اساس نیازسنجی مراجعان کتابخانه، مرکز و دانشجویان دانشکده جدید صورت می‌گیرد؟

دقیقاً. امکان ویژه‌ای که در اختیار کتابخانه تخصصی وزارت امور خارجه برای خرید کتب وجود دارد، بر اساس نیازسنجی از دانشجویان و استفاده‌کنندگان کتب هزینه می‌شود. این کتابخانه فقط مخصوص کادر وزارت امور خارجه نیست، بلکه همه محققان و دانشجویان به آن دسترسی دارند از این رو همه آنان در خرید این کتب نقش دارند.

اخیراً تلاش‌هایی در جهت تهیه اسکن و میکروفیلم از اسناد و نسخ خطی فارسی خارج از کشور و مبادله این اسناد به وسیله این مرکز صورت گرفته است. از جمله تهیه میکروفیلم از نسخ فارسی در افغانستان و یمن. بسیاری از نسخ خطی فارسی و ایرانی در این کشورها وجود دارد که دسترسی محققان به هر دلیل به آنها امکان‌پذیر نیست. ما شاهد این مسأله هستیم که برخی مسئولان علاقه‌مند در ماموریت‌های هاسعی می‌کنند پرینت و یا کپی از این اسناد تهیه کنند و با خود به ایران بیاورند. این جزو اهداف جدی مرکز است و یا به صورت موردی مبادله می‌شود؟

یکی از پروژه‌های مهم این مرکز جهان ایرانی است. در این راستا به دلیل امکاناتی که در اختیار نمایندگی‌های ایران قرار دارد، مجموعه‌های دور افتاده‌ای ایرانی را که به دلیل جنگ‌ها، تغییرات

ماموریت‌ها، سفرها، تغییرات مداومی که به اقتضای کار این افراد در عرصه بین‌المللی وجود دارد دیده می‌شود. به همین دلیل ما نمی‌توانیم شاهد حضور مستمر یک مدیر به خصوص در حوزه پژوهش باشیم. آیا در وزارت امور خارجه در این باره چاره‌ای اندیشیده شده است تا شاهد ثبات بیشتری در نوع مدیریت‌ها در این زمینه باشیم؟

از بُعد داخلی این انتقاد کاملاً وارد است. از دید کسی که با بخش فرهنگی وزارت امور خارجه ارتباط دارد، این تغییرات ناخوشایند است اما به نظر من از دید وظایف وزارت امور خارجه کسی که به ماموریت اعزام می‌شود همین وظیفه و کارش را در آنجا اجرامی کند. یک کارشناس فرهنگی در مرکز کار فرهنگی‌اش را رها نمی‌کند تا به ماموریتی برود که هیچ ارتباطی با او ندارد. این افراد در ماموریت‌ها نیز همین نوع کار فرهنگی را انجام می‌دهند و ارتباطش با حوزه فرهنگی قطع نمی‌شود.

آقای دکتر شما خود جزو مدیران علاقه‌مند به پژوهش بوده‌اید و طبیعتاً سعی کرده‌اید در کنار کار اجرایی در این معاونت پژوهش‌هایی نیز انجام دهید. شخص شما علاقه‌مند به پژوهش در چه زمینه‌ای هستید؟

بنده سردبیر فصلنامه تاریخ روابط خارجی هستم. این فصلنامه که سه ماه یکبار منتشر می‌شود شامل مجموعه اطلاعاتی در مورد تاریخ روابط خارجی ایران است. حدود چهار ماه پیش مجوز علمی - ترویجی برای آن دریافت نمودیم. اکنون شماره نوزدهم آن در حال چاپ است.

بیشتر مطالعات من مربوط به حوزه‌های نظری به خصوص نظریه‌های سیاسی چه از بُعد اسلامی و چه از بُعد ایرانی است. تاریخ عقاید سیاسی را در چند ترم در دانشکده روابط بین‌الملل تدریس

جغرافیایی و رژیم‌ها اکنون در ایران در دسترس نیست، عکس برداری و به این مرکز منتقل می‌کنم. من به چند طرح موفق در این زمینه اشاره می‌کنم:

۱. مجموعه نسخ خطی بقعه شیخ صفی: صدها جلد نسخه خطی در خلال جنگ‌های ایران و روس توسط روس‌ها از ایران ربوده شده و به کتابخانه سن پترزبورگ منتقل و هنوز هم در آنجا نگهداری می‌شود. البته تلاش‌ها و مذاکراتی برای انتقال این اسناد به ایران صورت گرفته که خارج از دایره فعالیت این مرکز است و من اطلاعات دقیقی در مورد آن ندارم.

این مرکز از اسناد یادشده، تصویربرداری نموده و روی آنها کار کرده که حاصل آن مجموعه «میراث بقعه شیخ صفی» است. این تلاش ارزشمند که توسط مسئولین وقت مرکز صورت گرفته در سطح عالی‌ترین مقامات فرهنگی نظام مورد تقدیر واقع شده است.

۲. میراث زیدیه: علمای شیعه ایرانی که در قرون گذشته به دلیل استقرار در یمن، نسخی به جا گذارده‌اند که بسیار مهم هستند. در یمن نسخ خطی زیادی وجود دارد که به دلیل مذهب امامی که تا چند دهه پیش در آنجا حاکم بود، اهمیت زیادی به نگهداری آن داده می‌شد. البته در حال حاضر نیز این اسناد هم از لحاظ تاریخی و هم از لحاظ تغییراتی که در فقه اسلامی صورت می‌گیرد، ارزش و اهمیت خود را حفظ کرده‌اند. با تلاش‌های صورت گرفته بیش از ۶۰۰ جلد از این اسناد تصویربرداری شده و به صورت کتاب در این مرکز نگهداری می‌شود. هم‌چنین با مراکزی در قم و مراکز آرشویی در تهران در ارتباط هستیم در صورت نیاز کپی از کتاب و CDهای آن را در اختیار این مراکز قرار می‌دهیم.

۳. نسخ خطی که در کشورهای مختلف آسیای میانه به خصوص ازبکستان و تاجیکستان توسط این مرکز فهرست برداری شده است، چندین جلد کتاب تصویربرداری به صورت چاپی توسط مرکز معرفی شده است. در اوایل امسال کتابی در مورد روزنامه صدر ضیاء که در واقع تاریخ تحولات اجتماعی - سیاسی بخارا در اوایل قرن نوزدهم بوده است، منتشر کرده‌ایم. بخارا در آن زمان هنوز جزو ایران بود و به وسیله روس‌ها از ایران جدا نشده بود. این کتاب به وسیله یکی از محققان تاجیکستانی تالیف شده و نیز توسط انتشارات بریپ در هلند به زبان انگلیسی منتشر شده است. هم‌چنین نسخی در ازبکستان، تاجیکستان و افغانستان شناسایی و تصویربرداری شده است. همان‌گونه که گفتم بیش از هزار جلد کتاب در مورد نسخ خطی ایرانی تصویربرداری و فهرست‌نگاری شده است که جزو فعالیت‌های مهم مرکز اسناد وزارت خارجه بوده است.

بسیاری از محققان نسبت به تغییرات مداوم مدیریت‌ها در عرصه فرهنگی کشور که شاید خاص وزارت امور خارجه نیز نباشد، شکوه دارند. این تغییر مدیریت‌ها به طور محسوس‌تر در وزارت امور خارجه به دلیل نوع

امیدوارم که مراجعه‌کنندگان به کتابخانه تخصصی یا مرکز اسناد نیز در نظر داشته باشند که در صورت برخورد با هر مانع یا مشکلی آن را لاینحل ندانند و ضمن انعکاس موضوع موارد درخواستی خود را در این مجموعه بیابند.

شما در راستای فعالیت سیاسی با برگزاری نمایشگاه‌هایی از جمله نمایشگاه «مرکز اسناد» - که شما را به حوزه فرهنگی نزدیک کرده است، - و نیز «بزرگداشت استاد انوار» که از اساتید برجسته نسخه‌شناسی هستند و برگزاری یک نمایشگاه کاملاً هنری در مورد کاغذ ابری، برگزاری نمایشگاهی در جهت معرفی نسخ خطی جلد‌های رقم‌دار و صحافی‌های ماوراءالنهر که از مزایای منحصر به فرد کتابخانه تخصصی و مرکز اسناد به شمار می‌رود اقدام نموده‌اید. فکر می‌کنید تا چه اندازه توانایی و قابلیت برگزاری چنین نمایشگاه‌هایی به وسیله این مرکز وجود دارد و با توجه به حجم، کیفیت و غنای اسناد موجود در این مجموعه چه میزان از آنها قابل ارائه است و در جهت اهداف مرکز پیش می‌رود؟

به هر حال این اداره کل یک مرکز آرشیوی است و وظیفه هر مرکز آرشیو شامل چند بخش است: الف - حفظ و ارتقای منابع آرشیوی، ب - معرفی منابع.

فرض کنید مجموعه‌ای از جواهرات داشته باشیم که آنها را در جایی قرار دهیم که کسی آنها را مشاهده نکند، قدر آنها هیچ‌گاه شناخته نخواهد شد. زیرا کسی آنها را نمی‌بیند تا به ارزششان پی برد. اسناد نیز همین حالت را دارند. اگر قرار باشد اسناد و نسخ نیز در قفسه‌های لاک و مهر شده‌ای نگهداری شود که هیچ‌کس حق بازدید و استفاده از آنها را نداشته باشد، صحبت در مورد ارزشمندی آنها خنده‌دار است. هنگامی این اسناد ارزش پیدا می‌کند که معرفی شوند.

آنچه که ما انجام می‌دهیم شامل قسمتی از این منابع و میراث است که مرتبط با سند است. اگر ما جلد‌های رقم‌دار را به نمایش می‌گذاریم به این دلیل است که بگوییم در تاریخ ما صحافی بوده‌اند که آنقدر برای کتاب ارزش قائل بوده‌اند که برای جلد آنها این میزان وقت و هنر صرف کرده‌اند. به نمایشگاه کاغذ‌های ابری آقای خسرو افشار اشاره کردید. کاغذ‌های ابری که وی به نمایش گذاشت در واقع هنر ۵۰۰-۶۰۰ ساله ایرانی را نشان می‌دهد. این هنر در زمان صفویه ایجاد شده است. این نوع کاغذ، صفحه و طراحی هم برای صحافی و هم برای تولید سند مورد استفاده قرار می‌گرفته است. از این رو می‌توان گفت که برگزاری نمایشگاه‌هایی از این قبیل یا قدردانی از کسانی که به نوعی به اعتلای این مجموعه از نسخ خطی و دیگر اسناد با ارزش آرشیو وزارت خارجه کمک کرده‌اند، همچنان در دستور کار قرار دارد و برای یک سال آینده نیز برنامه‌هایی در دست اجراست.

نموده‌ام. به دلیل ماهیت کاربرد در زمینه‌های دیگر نیز مطالعاتی داشته‌ام و در مورد آن تحقیق کرده‌ام، مقاله‌ای در مورد «مذهب و سیاست در ایران» نوشتم که در سمیناری که به وسیله یک بنیاد سوسی در تاجیکستان برگزار شد، ارائه دادم، هم‌چنین با مقاله تحت عنوان اسلام سیاسی در دانشگاه لوند در سوئد شرکت کردم. در انگلستان نیز برای مؤسسه سلطنتی آسیایی مقاله‌ای در مورد «جزایر سه گانه ایرانی» تالیف کردم که در مجله این مرکز و مجله دفتر مطالعات زبان انگلیسی منتشر شد.

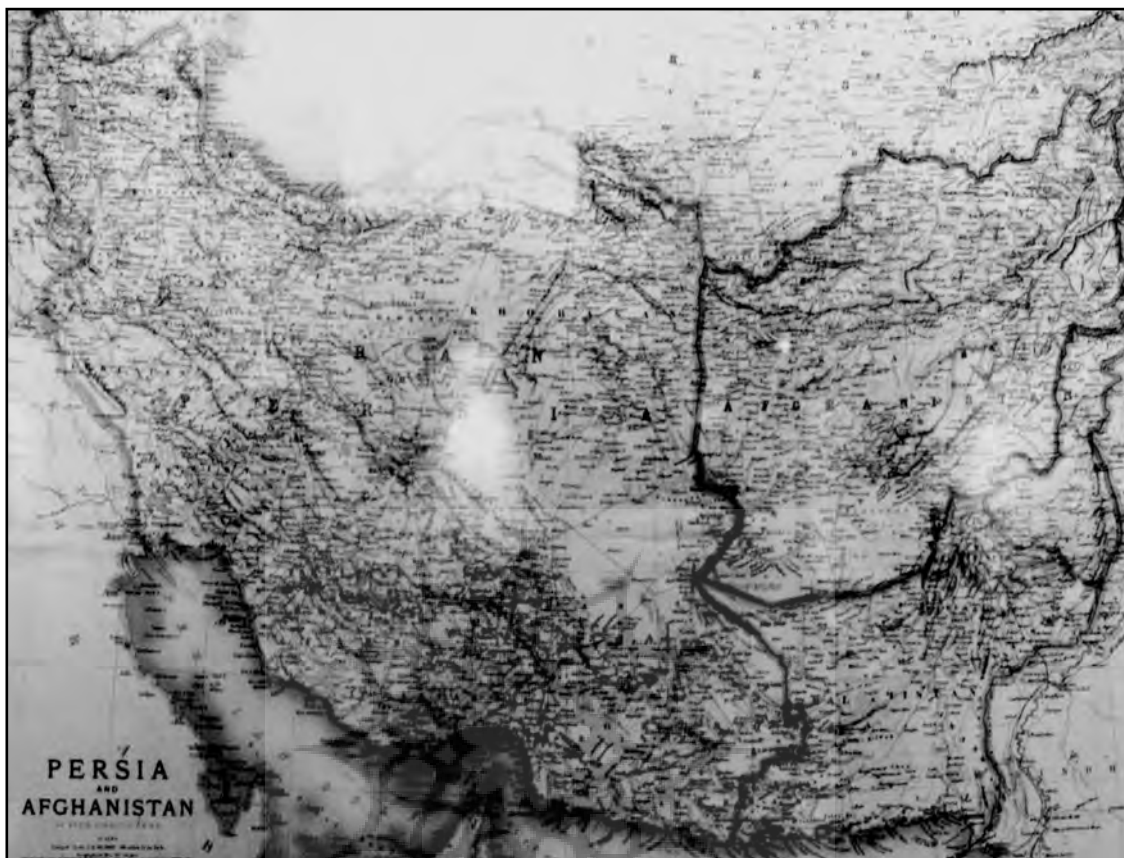
در واقع شما از پژوهشگران فعال حوزه سیاسی هستید.

من تا حدی بر روی اسناد روابط بین ایران و اروپا تحقیق کرده‌ام ولی به طور خاص علاوه بر آن علاقه‌مند به بررسی نسخ خطی، اسناد یا متونی شده‌ام که به نحوی تاریخ اندیشه سیاسی ما را در ادوار مختلف نشان می‌دهد. در حوزه علوم سیاسی و نظریه‌های آن که من تا درجه دکتری در مورد آن تحصیل کرده‌ام، بسیاری از منابع وجود دارد که ما از وجود آن بی‌خبریم. این منابع ناشناخته است و شما می‌توانید تحول اندیشه سیاسی را در آنها مشاهده کنید. زمانی به آنها سیاست‌نامه گفته می‌شد و موافقی آیین کشورداری. شما می‌توانید در خلال این کتاب‌ها ویژگی‌های ایرانیت، اسلامیت و دیگر ویژگی‌های موجود نزد ایرانیان را در آنها مشاهده کنید. اینها کاملاً بومی است و در خلال قرون و اعصار یا در گوشه و کنار کتابخانه‌ها دور از نظر مانده و یا کسی علاقه‌مند به بررسی آنها نبوده است و اگر علاقه‌ای هم بوده، این کتاب‌ها قابل چاپ و بازاری پسند نیستند. اما این منابع برای ایجاد تصویر روشن از سابقه اندیشه‌پردازی در سیاست کشورمان لازم است شناسایی شوند، چراکه نشان می‌دهد در خلال دوران‌های مختلف تاریخی سیاستمداران ایران همچنان با نوعی غنای سیاسی کشور را اداره می‌کردند و این نشان‌دهنده سابقه و سنت قبلی در نظریه و اندیشه سیاسی ایرانیان است. ما هنوز نیز از این میراث استفاده می‌کنیم با توجه به اینکه هر روز با شرایط جدیدی دنیا را متحول می‌کند.

امیدوارم که شاهد تحقیقات بیشتر شما در این زمینه باشیم. طبیعتاً حضور مدیران علاقه‌مند و پژوهشگر که خود با مشکلات تحقیق آشنا هستید و خود به عنوان یک کاربر و محقق به سند و کتابخانه می‌نگرند، باعث می‌شود تا بهتر بتوانند مشکلات یک محقق را مرتفع و در جهت رفع این مشکلات برنامه‌ریزی کنند.

با تشکر. بنده هنوز هم خود را بیشتر محقق و پژوهشگر می‌دانم تا یک مدیر اجرایی. همان‌گونه که فرمودید وقتی محقق به این مرکز مراجعه می‌کند و برای تحقیقش دنبال سند خاصی می‌گردد احساس او را کاملاً درک می‌کنم و حتی المقدور سعی می‌کنم، دست خالی از این مجموعه خارج نشود.

همان گونه که فرمودید علاوه بر اینها به دلیل حضور این اسناد در کتابخانه تخصصی، وزارت امور خارجه در قبال معرفی و اطلاع رسانی آنها تعهد دارد و این نشانگر تفاوت بین دو مفهوم محبوس بودن و محفوظ بودن است. گاه حبس چیزی دلالت بر حفظ آن نیست، کما اینکه اتفاقاً تفاوتی که کتابخانه‌های داخلی با کتابخانه‌های خارجی دارد در همین است که آنها به خوبی به عرضه چیزی که دارند می‌پردازند، در حالی که ماسعی می‌کنیم که به هر نحو فقط به حفظ آن بپردازیم و کمتر به فکر صرف توانایی و انرژی لازم برای معرفی، نمایش و عرضه مواریث فرهنگی هستیم.

البته این کار هزینه‌بر است، ولی خوشبختانه رؤسای ما از جمله آقای معیری و شخص وزیر در این زمینه بسیار سخاوتمندانه عمل می‌کنند.

لطفاً توضیح مختصری نیز در مورد نمایشگاه اسناد روابط ایران و اروپا که هم‌اکنون در مرکز اسناد برپاست به عنوان نمونه بفرمایید. مجموعه اسناد با ارزشی از نیمه اول دوره قاجاریه در آرشیو مرکز اسناد موجود است که تصمیم گرفتیم حدود ۶۰ نمونه از مهم‌ترین آنها را به نمایش بگذاریم. در اوایل دوره قاجار به دلیل شرایط خاص بین‌المللی کشورهای عمده اروپایی مانند انگلیس، فرانسه و روسیه بعداً آلمان متوجه ایران شدند. برای آنها آب‌های گرم خلیج فارس و

آیا در مرکز، اسنادی وجود دارد که به عنوان اسناد محرمانه از اطلاع رسانی در مورد آنها خودداری شود؟

قانونی به وسیله مجلس تصویب شد که براساس آن اسنادی که تا زمان انقلاب اسلامی موجود بوده است، جزو اسناد کشف محسوب می‌شود. اما اسنادی که در زمان انقلاب اسلامی تولید شده‌اند، جزو اسناد آزاد نشده محسوب می‌شود. کشورها معمولاً به فاصله سی سال اسناد را آزاد معرفی می‌کنند. البته من آرشیو وزارت امور خارجه را می‌گویم آرشیو اصلی کشور سازمان اسناد ملی است که ارتباطات تنگاتنگی بین ما و این سازمان وجود دارد. هر چند وقت یکبار فهرستی از اسناد موجود تهیه کنیم و آن را در اختیار مراکز آرشیوی قرار می‌دهیم تا اگر کسی برای دسترسی به اسناد به آنها مراجعه کرد، بتوانند او را به ما ارجاع دهند.